

XVIII. YÜZYILDA KARESİ SANCAĞI'NDA HUBUBAT KAÇAKÇILIĞI*

*Serdar GENÇ***

ÖZET

XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti bazı maddelerin ihracını yasaklamıştır. Bu maddeler arasında buğdayın önemli bir yeri bulunmaktadır. Ancak yasaklamalara ve alınan tedbirlere rağmen hububat kaçakçılığı XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Bu çerçevede, coğrafi konumu ve tarımsal yapısıyla hububat kaçakçılığı için elverişli bir bölgede yer alan Karesi Sancağı üzerinde durulacaktır. Üretici, tüccar, âyan ve devlet arasındaki ilişkilerin hububat kaçakçılığıyla bağlantıları ortaya konulacaktır. Böylece yerel bir bakış açısıyla hububat kaçakçılığının sancaktaki boyutları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hububat kaçakçılığı, Karesi, Ticaret.

ABSTRACT

Grain Smuggling in Karesi Sancağı: In the 18th Centuries

Ottoman state prohibited the exportation of some goods from the 16th century onward. Wheat has an important place among these goods. Despite all of the measures and prohibitions, grain smuggling continued into the 19th century. Within this perspective, we will try to analyse the grain

* CIEPO XVI. Sempozyumda (International Committee of Pre-Ottoman and Otoman Studies) sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

** Araş. Gör.; Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı.

smuggling in Karesi Sancağı which is situated in a convenient geographic area for smuggling. Relations among producers, merchants, notables and the state and their effects on smuggling will be focused on. Therefore, from a local perspective, the dimensions of grain smuggling in Karesi Sancağı will be studied.

Key Words: *Grain smuggling, Karesi, Trade.*

1. Giriş

Hububat kaçakçılığı tarihsel süreç içerisinde daima var olmuş bir kavramdır. Merkezi yönetimler, yürürlüğe koymuş oldukları yasaklamalar ve sıkı kontrollerle kaçakçılığın önüne geçmeye çalışmışlardır. Hububatın, özellikle buğday, kaçırılmasını engellemek ve olası kıtlıkların önünü kesmek; merkezi yönetimler için siyasi ve askeri bir prestij meselesi haline gelmiştir. Bu anlamda hububat kaçakçılığı; yalnızca Osmanlı Devleti'nin değil, aynı zamanda Batı dünyasının da çözüm bulmak için uğraş verdiği bir sorun olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın ortalarından itibaren uygulanan ihracat yasaklarında hububat, ihracı yasak olan maddeler arasında yer almıştır.¹ Sonraki yüzyıllarda merkezi yönetimde ortaya çıkan sorunlar nedeniyle taşranın kontrolü zorlaşmış ve taşradaki idareciler ve âyanlar daha bağımsız hareket etme fırsatını yakalamışlardır. Böylelikle; dönemin kendi içerisinde barındırdığı siyasi ve iktisadi sorunları göz önünde bulundurularak, İstanbul'a coğrafi olarak oldukça yakın bir sancak olan Karesi Sancağı'ndaki hububat kaçakçılığının devlet, tüccar, köylü ilişkilerine olan yansımaları ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bu çalışmada, XVIII. yüzyıla ait Balıkesir ve Edremit Şer'iyye Sicilleri ile yüzyılın ikinci yarısına ait olan Zahire Defterleri temel kaynak olarak kullanılmıştır.

XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin, hububat ihracatını yasaklamasında çeşitli nedenler söz konusudur. Bu nedenlerden birisi, hububat konusunda kıtlıklar yaşayan İtalyan şehir devletlerinin ve tüccarlarının sergiledikleri tutumdur. Kıtlık içerisinde olan İtalyan şehir devletleri hububat ihtiyaçlarını daha yüksek fiyatlar vererek Osmanlı ülkesinden sağlamakta (Braudel, 1993) ve bunun sonucunda Avrupalı tüccara hububat satışı yapılan kazalarda zaman zaman kıtlıklar ortaya çıkmaktaydı.² Bu çerçevede; XVI.

¹ Hububatla birlikte ihracı yasak olan maddeler arasında pamuk, barut, at, silah, deri, gön, balmumu vb. mallar da yer almıştır. Bkz. Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Mallar)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul: 1991, s. 279-306.

² Bkz. Mücteba İlgürel, "Hububat Kaçakçılığı", *CIEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: 2004, s. 361-369.

yüzyılda tüm Akdeniz dünyasında görülen nüfus artışlarının ve üretim yetersizliklerinin etkisi, (Arıkan, 1991) devletin büyük kentlerin ikmalinin zorlaşmasından duymuş olduğu kaygı (İnalçık, 2000) ve ortaya çıkması muhtemel kıtlıklar hububat konusunda yasakların uygulanmasında etkili olmuştur. Diğer bir neden ise, hububatın ordunun iâşesinin temini açısından son derece önemli olması ve devam eden savaşlar dolayısıyla ordunun iâşesinin sağlanması zorunluluğundan ileri gelmekteydi. Ayrıca devlet, kazalarda ve kasaba pazarlarına getirilen hububattan düzenli olarak vergi tahsil edebilmekteydi. (Güçer, 1951) Ancak, devletin gayri resmi yollarla yapılan buğday satışından herhangi bir kazanç elde edememesi de yasakların yürürlüğe girmesinde etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin hububat konusundaki ihracat yasakları zaman zaman hububat darlıklarıyla karşılaşan Batı dünyası tarafından da uygulanmıştır. (Braudel, 1993)

Savaşların aralıksız olarak sürdüğü XVII. ve XVIII. yüzyıllarda hububatın ihracıyla ilgili yasaklamalar devam etmiştir. Ancak, XVIII. yüzyıl ile ilgili olarak değerlendirmelerde dönemin siyasal şartlarının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Çünkü bu siyasal gelişmeler devletin hububat kaçakçılığını önlemek için izlemiş olduğu politikalarda belirleyici unsur olmuştur. XVIII. yüzyıl, Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Rusya arasında meydana gelen ve yüzyılın ikinci yarısından itibaren sonuçları Osmanlı aleyhinde gelişen savaşlara sahne olmuştur. Savaşların sürekliliği, ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasında Anadolu halkının desteğine olan ihtiyacın da artmasına neden olmuştur. (Özkaya, 1985) Bunun yanında Rus savaşlarında devletin hububat anbarı konumunda olan Karadeniz'in kuzeyindeki topraklar savaş alanı haline gelmesi bölgedeki üretim yapısına da etkilemiş olabilir.

Savaşlar nedeniyle seferde bulunan ordunun ihtiyaçlarının ve aynı zamanda başkent İstanbul'un iâşesinin karşılanması gerekmektedir.³ Fakat taşradan yeterli derecede hububat toplanamamakta veya hububatın ulaştırılması geciktirilmekteydi. (Özkaya, 1985) Bu durum, mevcut hububatın sefer bölgelerine ve İstanbul'a yönlendirilerek dışarıya çıkmasını engellemek için merkezi yönetimi daha sıkı tedbirler almaya yöneltmiştir. Devlet, özellikle savaş zamanlarında, hububatın ihracını önleyebilmek için üretim bölgelerini ve civarlarında bulunan iskeleleri kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu çerçevede kazalardan hububat satın almak isteyen tüccarın, satın aldığı buğdayı doğrudan ihtiyacı olan bölgeye götüreceğine ve yabancı tüccara satmayacağına dair taahhütte bulunması gerekmektedir. Bunun

³ XVIII. Yüzyılda İstanbul'un iâşesinin sağlanmasıyla ilgili olarak Bkz. Lütfi Güçer, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İâşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 11, İstanbul: 1949-1950, s. 397-416

yanında tüccarların kefil göstermesi zorunluluğu da uygulamaya konulmuştur. (Güçer, 1951; BŞS, nr: 713, 88b)

Ayrıca, iskelelerden gemilere hububat yüklenirken gemi reislerinin ismi, yükledikleri ürünün cinsi, miktarı defterlere kaydedilmiştir. Daha sonra bu kayıtlar İstanbul'a gönderilmiş ve böylece gelen gemi reisinin elindeki belgeyle karşılaştırılarak, gemi reislerinin hububatı başka yerlere götürmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Diğer bir tedbir olarak ise, zahire almak üzere iskelelere yanaşan gemilere izin hükmü sorulmuş (Aynural, 2002) ve izni olmayan gemi sahiplerine hububat verilmemesi için de bölgedeki kadılar ve diğer görevliler uyarılmıştır. (Emecen, 1989)

Bunların yanında hububat yüklenen gemilere *hisar eri* adıyla kişiler görevlendirilerek gemi reislerinin yüklerini doğrudan nakl olunacak bölgeye götürmesi amaçlanmıştır. (Güçer, 1951; Aynural, 2002) Ayrıca, hububat naklini ve kaçakçılık hususunda bölgenin denetimini sağlamak amacıyla iskelelerde görevlendirilen çavuşlar, görevlendirildikleri iskelelerde mecburi ikâmete tabi tutulmuşlardır. (BŞS, nr: 730, 9b; Köroğlu, 2000) Böylelikle devlet, kış mevsiminde dahi üretim bölgelerinden ve iskelelerden olası herhangi bir kaçakçılık hadisesini daha yakından kontrol edebilecekti. Bunun haricinde iskelelerde kaçakçıları ihbar edecek istihbarat elemanlarıyla, üretim bölgeleri sahillerinde kaçakçılığı kontrol için gemiler görevlendirilmiştir. Görevlilerin ihbarları ve raporları doğrultusunda hububat kaçakçılığının önüne geçilmeye çalışılmıştır. (Aynural, 2002)

2. Karesi Sancağı ve Hububat Kaçakçılığı

Sancağın kuzeyinde Marmara denizi, batısında Adalar denizi, güneyinde Aydın ve Saruhan Sancakları, doğusunda ise, Anadolu Eyâletinin merkezi olan Kütahya Sancağı bulunmaktadır. Sancak, Adalar Denizi ile bağlantısı olması nedeniyle yanı başında bulunan Biga Sancağı ile birlikte boğazların ve adaların kontrolünde gerek askeri gerekse mühimmat açısından önemli bir yere sahiptir. Coğrafi olarak sancağın batısını teşkil eden kıyıların girintili çıkıntılı olması ve burada Edremit, Kemer (Burhaniye), Ayvalık ve Ayazmend (Altınova) kazalarıyla birlikte çok sayıda koy ve iskelenin bulunması kaçakçılık için doğal bir ortam oluşturmuştur.⁴ Sancağın bu özelliği; kaçakçılık konusunda tedbirler almaya çalışan devlet için büyük bir dezavantaj olurken bölgede bulunan stokçular, tüccarlar, kaçakçılık

⁴ Sancağın batı kıyısında yer alan kazalarda devletin çözüm bulmaya çalıştığı konu yalnızca bölgeden adalara, yabancı tüccara kaçırılan buğday, arpa ve sair hububat değildir. Bunun yanında kıyıda önemli bir üretim potansiyeline sahip olan zeytin yağının da kaçırılmasını önlemek amacıyla da çeşitli tedbirler alınmıştır. Edremit Şer'iyeye Sicili, nr: 1241, 54b.

yapan bazı yerel idareciler ve yabancı gemiler için ise, büyük bir avantaj sağlamıştır.

Karesi Sancağı'nda hububat kaçakçılığının nerelere yapıldığı konusunda belgelerdeki ifadelerden bilgi edinmek mümkündür. Bunlardan biri “*ahar yere*”⁵ kelimesiyle ifade edilen ve Osmanlı Devleti'ndeki çeşitli kazalara ya da bölgelere yapılan kaçakçılıktır. Diğeri ise daha çok sefer zamanlarında *küffâr-ı hâksâr*, *berrânî sefineleri*, *harb-i kefer*, *ecnebi sefineleri* ve *müste'men sefineleri* gibi kelimelerle ifade edilen Avrupalı tüccarlara hububat satılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında, kaçakçılık konusunda sancağa gelen fermanlarda coğrafi olarak üzerinde durulan bölge Bahr-i Sefid (Çanakkale) Boğazı'nın Anadolu tarafında bulunan iskeleler ve civarlarındaki kazalardır.⁶ (EŞS, nr: 1243, 65a; nr: 1238, 8b) Ayrıca savaş zamanlarında, sancağın batısında yer alan Edremit, Kemer ve Kaz dağı civarındaki kazalar ve iskeleler ile biraz daha güneyde yer alan Çandarlı ve Foçalar iskelelerinden zaman zaman Avrupalı tüccara buğday satılmaktadır. (BŞŞ, nr: 713, 89a)

XVI. yüzyılda uygulanmaya başlanan hububat ihraç yasaklarına rağmen, Mihaliç, Gönen, Manyas ve Edincik kazalarında üretilen hububat bazı kimseler tarafından develerle sahillere nakl edilerek Avrupalı tüccara satılmıştır. (Mühimme Defteri, nr: 6, s.20) Aynı dönemde (1564 yılında) sancağın batısındaki kazalardan olan Edremit'te, üretilen zahirenin Avrupalı tüccara satılması nedeniyle kazada zahire darlığı ortaya çıkmıştır. Edremit ahalisinin durumu merkeze bildirmesi üzerine merkezden, kazadaki zahire ihracının kontrol altına alınması ve muhalefet edenlerin tutuklanmaları yönünde emir gelmiştir. (Öntuğ, 2003)

Devlet, kazalarda ortaya çıkması muhtemel kaçakçılık konusunda hemen her dönem kazanın kadı, serdar, âyan, yeniçeri vb. diğer görevlilerini uyarmaktan geri kalmamıştır. Hububatın herhangi bir şekilde gerek kaza dışında bir yere gerekse de yabancı tüccara satılması halinde ortaya çıkacak durumdan kazada bulunan görevlilerin sorumlu olacağı da bildirilmiştir. (Köroğlu, 2000) Ancak, hububat yalnızca kazalarda değil köylerde bulunan çiftliklerden de yabancı tüccara satılmıştır. (Mühimme Defteri (nr: 90), 1993)

⁵ Bu terim ile Osmanlı Devleti idari yapısı içerisindeki bölgelere yapılan kaçakçılık ifade edilmekte olup buralar; üretim alanı dışındaki köyler başta olmak üzere Bursa, adalar ve Anadolu'da hububat konusunda kıtlık yaşayan diğer bölgelerdir.

⁶ Hububat kaçakçılığı konusunda Bahr-i Sefid'in Anadolu tarafındaki iskeleler olarak; Çandarlı, Ayazmend, Kemer, Edremit, Boğazhisarı, Ezine, Kazdağı, Tuzla, Labseki, Karabiga, Mihaliç, Bandırma, Erdek, Paşalimanı ve Taş Liman ile civarlarındaki kazaların isimleri geçmektedir.

Yasakların devam etmesine rağmen 1629-1630 yılında Balıkesir kazasındaki bazı köylerde; izin mektuplarıyla buğday almaya gelen ekmekçilere buğday verilmediği ve köylülerin, ellerinde bulunan buğdayı başka mahallere satma eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. Devlet, köylerde ortaya çıkan bu durumu kontrol altına almak ve başka yerlere buğday verilmesini engellemek amacıyla gerek köy imamlarını gerekse de köylüleri uyarmıştır. Köy imamlarının köylüler üzerindeki etkisini göz önünde bulundurduğumuzda, imamlar vasıtasıyla köylerde bir kontrol mekanizmasının kurulması amaçlanmış olabilir. Ayrıca, emre muhalif hareket ederek buğdayı başka mahallere satıp ekmekçilere vermeyenlerden *cerime* alınacağı ve bunların büyük hakarete maruz kalacağı da belirtilmiştir. (BSS, nr: 699, 105b) Devlet, cerime ile yasağa muhalefet edenlerden para cezasının alınmasını gündeme getirmiştir. Ayrıca, toplumsal bir baskı aracı olarak *hakaret cezası* kullanılarak da toplumsal caydırıcılığın etkisinin artırılması amaçlanmış olabilir. Bu durum, devletin üretim sahaları üzerindeki denetiminin veya hububatın üretim alanı dışına çıkmasını engellemek için köylerden başlayarak çözüm bulmaya çalıştığına bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir.

Diğer bir husus ise, hububatın civardaki kazalara ve sancağın yanı başında bulunan adalara satılmasıdır. Bu dönemde adalar, Avrupalı tüccar ile Osmanlı sınırları içerisinde kaçakçılıkla uğraşan kişiler arasında bir köprü ve karaborsa vazifesi görmüştür. (Braudel, 1993) Sancağın batısında yer alan Edremit, Kemer, Ayvalık ve Ayazmend kazalarından adalara⁷ (EŞS, nr: 1241, 17b) kaçak olarak buğday akışı devam etmiştir. Ancak bazı zamanlarda hububat konusunda adalarda darlık ve kıtlıklar ortaya çıkmıştır. Midilli ve Limni adalarında XVIII. yüzyılda ortaya çıkan kıtlıklarda, devletten izni olan tüccar tarafından Balıkesir ve Edremit civarından bu adalara buğday nakl olunmuştur. (BSS, nr: 713, 88b; EŞS nr: 1242, 41b) Bu gibi özel durumlarda tüccardan, gemilere yüklemiş olduğu hububatı yabancı tüccara satmayıp doğrudan adalara ulaştırmayı taahhüt etmesi istenmiştir. Bunların yanında sancakta üretilen hububat, karadan develerle Bursa'ya denizden ise Körfez civarındaki bazı limanlara da gizli yollardan satılmaya devam etmiştir. (EŞS, nr: 1241, 73a; ZD, nr: 9, s.270)

Sancaktaki hububat kaçakçılığının hangi bölgelere yapıldığının haricinde bir diğer önemli konu ise bu kaçakçılıkta kimlerin rol oynadığıdır. Yasaklara rağmen sancaktan yabancı tüccara veya düşman gemilerine hububat satılmasında askeri görevlilerin ve yerel idarecilerin tutumlarının belirleyici bir etkisi söz konusudur. XVII. yüzyılda Boğazhisarlarından Alanya'ya ve Antalya'ya kadar olan sahildeki iskelelerden, askeri

⁷ Edremit, Kemer, Ayazmend ve Ayvalık civarında bulunan voyvodalar ve köylerdeki bazı anbar sahipleri, mültezim ve köy mutasarrıfları Rusya ile savaş devam ederken harb-i kefereye ve adalara zahire vermektedirler.

görevlilerin ve yerel idarecilerin bir yolunu bulup zaman zaman yabancı tüccarlara zahire sattığı bilinmektedir. (BSS, nr: 702, 49a) XVIII. yüzyılda da hububat kaçakçılığı devam etmiş ve bu konuda yerel idareciler ikaz edilmişlerdir. Nitekim, Karesi Sancağı'nda da Balıkesir kazası Serdari ve aynı zamanda kazadan İstanbul için sağlanacak olan buğdayın iskelelere sevk edilmesine memur olan İplikçizade El -Hac Ali'nin de anbarlarında bulunan buğdayı Bandırma ve Mihaliç İskelesine nakl etmesi istenmiştir. Bu hususta dikkatli davranarak başka yerlere buğday vermemesi konusunda da uyarılmıştır. (ZD, nr: 9, s. 354; BSS, nr: 730, 29a)

Bölgedeki hububat kaçakçılığıyla ilgili olarak bir diğer örnek ise Biga Sancağı mütesellimi ve Boğaz muhafızı olan Hadımzade Osman Bey'dir. Muhafızlık görevi ve peksimet imâlinden sorumlu olan Hadımzade'nin bölgenin kontrolünün kendisine ait olması nedeniyle buralarda daha rahat hareket ettiği anlaşılmaktadır. Hadımzade, peksimet bahanesiyle civardaki sahillerden gemilere buğday yükleyerek Bahr-i Sefid'e geçirmiştir. Hatta yasak olmasına rağmen Sakız Adası muhafızlığına ait gemiye de hububat yüklemiştir. (Cevdet Belediye, nr: 2080) Devletin üst düzey bir görevlisi, bölgeyi kontrol etmek ve kaçakçılığı önlemek şöyle dursun bu işi bizzat kendisi organize etmiştir. Kaçakçılık, bu yönüyle farklı konumlarda bulunan insanlara bir çıkar ağı içerisinde birlikte hareket etme fırsatı vermiştir. Tımar sahipleri, beylerbeyi ile sancakbeyleri, yeniçeriler, hatta ulemeden kişiler bu kârlı ticarete aktif rol oynamıştır. (İnalçık, 2000) Kısacası en üst düzeydeki devlet görevlisinden köyde bulunan çiftçiye kadar geniş bir yelpazenin içinde karmaşık bir menfaat örüntüsü bulunmaktadır.

Diğer bir husus; hububat kaçakçılığı ve stoklama konusunda askeri görevlilerin dışında bazı itibarlı kişiler veya ailelerin de geri kalmamış olmasıdır. 1775-1776 senesinde Kemer'de Koca Mehmed oğulları, Milas'ta Milaslı Aziz oğulları ve Menteşe ilinde Hasan Çavuş oğulları *dar'ül harbe* buğday satmaktadırlar. (EŞS nr: 1241, 67b) Dönemi dikkate aldığımızda, *dar'ül harb* ifadesinden buğdayın Rus tüccarlarına satıldığını anlayabiliriz. Çünkü Rusya ile yapılan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra ihracı yasak mallar konusunda çeşitli sorunlar yaşanmıştır. (Köse, 1997)

Hububat kaçakçılığı konusunda isimleri geçen Koca Mehmed oğulları ailesinin Kemer kazası âyanlarından olup bölgede önemli nüfuza sahip oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim, 1771-72 senesinde İstanbul'un iaşesi için anbarlarında önemli miktarda buğday bulunan âyanlar arasında Koca Mehmed oğullarının adı da geçmektedir. (EŞS, nr: 1241, 82b) Ayrıca, Koca Mehmed oğulları ailesinden Mehmed Emin Ağa'nın Edremit voyvodalığı yapmış olması bu ailenin bölgedeki konumunu daha da güçlendirmiş olmalıdır. (EŞS, nr: 1240, 7b). Edremit'te meydana gelen kaçakçılık olayları sonrası devlet tarafından Koca Mehmed oğullarına karşı her hangi

bir cezai işlem uygulanmamış olması bu ailenin bölgedeki nüfuzlarının bir göstergesidir . (EŞS, nr: 1241, 67b)

Sancakta ortaya çıkan bu durum kaçakçılığın gerek toplumsal gerek üretim yapısı içerisindeki boyutlarını vermesi açısından önemli bir veridir. Zira bu durum kaçakçılığın bazı sözü geçen ve geniş arazilere sahip olan ailelerin tekelinde olduğunu göstermektedir. Bunlar, kazadaki hububatı devlet görevlilerinden önce satın alıp stok yaparak daha sonra yüksek fiyatlarla yabancı tüccara satmaktadırlar. (EŞS, nr: 1241, 67b) Fakat, Kemer ve Edremit civarındaki hububat kaçakçılığında devletin haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Devlet, iskelelerde bulunan görevliler veya kazadaki bu çıkar ilişkilerinden hoşnut kalmayan ya da baskıya uğrayan bazı üreticilerin ihbarlarıyla bilgi edinmiş olabilir.

Yine, sancağın merkez kazası olan Balıkesir’de mevcut zahirenin İstanbul için gönderilmesi gerekirken, kazada İlyas Bey adında bir şahsın emre uymayarak başka bölgelere hububat nakl ettiği görülmektedir. İlyas Bey’in emre aykırı hareketi nedeniyle anbarı mühürlenerek buğdayına el konulmuştur. Daha sonra el konulan buğday İstanbul’a nakl olunmak üzere Mihaliç İskelesine gönderilmiştir. (BŞS, nr: 730, 31b; ZD, nr: 9, s.357)

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda sancağın yerel idarecilerinin ellerinde önemli miktarda hububat bulunması, taşrada bulunan yerel idarecilerin ve âyanların devletten bağımsız hareket edebilmelerinin bir neticesi olarak görülebilir. Aslında idari kademede yer alan görevlilerin önemli bir kısmının kaçakçılıkla bağlantısı bulunmaktaydı.⁸ (BŞS, nr: 713, 89a) Taşradaki bu güç odakları üretilen hububatı kolaylıkla piyasadan çekebilmekteydiler. Köylüden vergi olarak aldıkları hububatın dışında kendi arazilerinde de önemli ölçüde ürün elde etmekteydiler. Ayrıca buldukları bölgede iktisadi ve siyasi olarak etkin olmaları köylüyle olan ilişkilerine de farklı boyutlar katmıştır. Bu kişiler hasat öncesinde köylülere borç vererek hasattan elde edilecek olan ürünü ipotek altına alabilmekteydiler. Böylece taşradaki âyanın elinde gerek kıtlık zamanlarında gerekse de bolluk zamanlarında stoklanmış ürün bulunmaktaydı. Durumun farkına varan devlet, köylülere *orak akçesi* adıyla kredi vermek suretiyle taşradaki ürünün akışını kendisine yönlendirmeye çalışmıştır. (Güran, 1998) Âyanların ve yerel idarecilerin anbarındaki buğdayın varlığından haberdar olan devlet, bu kişilerin buğdaylarını

⁸ Koca ili, Ezine, Kaz dağı, Güzelhisar kadılıklarına ve Sığla sancağı mütesellimine gelen emirde ümeradan Mehmed Paşazade Ömer Paşa ile Güzelhisar kazasından El Hac İsmail, Güzelhisar nahiyesinde Tiryaki Mustafa ve Hatib oğlu Mehmed adlı şahıslar Çandarlı ve Foçalar İskelelerinden kefere gemilerine buğday satmaktadırlar. (H.1121; M.1709-1710)

kendisine satmalarını sağlamak için sık sık emirler göndermiştir. (BŞS, nr: 728, 56b; EŞS, nr: 1239, 34a, nr: 1241, 82b; ZD, nr: 10, s.180)

Hububatın Avrupalı tüccara satılmasında ne gibi etkenler söz konusuydu? XVIII. yüzyıl boyunca devam eden seferler nedeniyle devlet, genellikle mirî mübayaa adı altında kendisinin belirlediği ve piyasa fiyatından çok düşük olan ve aynı zamanda sabit kalan bir ücretle hububat (buğday ve arpa) satın almıştır. Öyle ki mirî alımlar zamanla vergi özelliği kazanmıştır. (Aynural, 2002) Mali sistemdeki sorunlar ve paranın değerinde⁹ meydana gelen düşüşe rağmen yüzyılın başındaki fiyatlarla alımlar yapılmıştır. Üreticinin nakit paraya olan ihtiyacı ve ürettiğinin karşılığını almak istemesi; stokçuların, yerel idarecilerin ve âyanların daha fazla para kazanma talebi hububat kaçakçılığını tetiklemiştir. Bunun yanında hububat almak için gelen devlet görevlilerinin tavırları ve zor kullanmaları da (Emecen, 1989) üreticiyi elindeki hububatını başka yerlere satmasına neden olmuştur. Hepsinden de önemlisi XVI. yüzyıldan itibaren Avrupalı tüccarlar devletin vermiş olduğu fiyattan ve piyasa fiyatından daha yüksek bir fiyat vermiştir. Hatta bazı üreticiler ve zahire sahipleri Avrupalı tüccarın bu cazip fiyat teklifleri karşısında yemeklik ve tohumluk hububatlarını dahi satmışlardır. (Aynural, 2002)

Devletin mirî alımlarda uygulamış olduğu düşük fiyat politikasının yanı sıra, Karesi Sancağı da kaçakçılığın yapılmasını kolaylaştıran etkenleri kendi içerisinde barındırmaktadır. En önemlisi de sancağın kıyı bölgesinde yabancı tüccarlara ait teknelerin ve gemilerin yanaşmasına ve gizlenmesine olanak sağlayan koylara sahip olmasıdır. Çandarlı başta olmak üzere Edremit, Kemer, Foçalar ve Kaz dağlarının kıyıya bakan tarafındaki iskeleler kaçakçılığın yapılması için elverişli mekanlardır. Sancağın batı kıyısında bunlar olurken kuzeyinde yer alan ve İstanbul ile bağlantıyı sağlayan Bandırma ve Mihaliç İskeleleri civarında da kontrollere rağmen hububat kaçakçılığı yapılmıştır.¹⁰ (Cevdet İktisat, nr: 1329)

⁹ Osmanlı para sisteminde meydana gelen değişimler için Bkz. Şevket Pamuk, Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 2000.

¹⁰ Marmara denizinde kaçakçılık konusunda tedbirler alınmış olmasına rağmen İstanbul civarında bulunan Çekmece-i Kebir, Silivri, Ereğli, Kum Burgas, Sultançiftliği, Köyaltı ve sair iskelelerden ve köylerden yabancı gemilerine veya başka bölgelere zahire satılmaktadır. Durumun kontrolü için merkezden Sadrazam çukadarlarından Mehmed mübaşir olarak tayin olunmuştur.

3. Hububat Stoklama

Hububat kaçakçılığında devletin karşılaştığı en önemli sorunlardan bir diğeri de hububatin bazı kişiler tarafından stoklanmasıdır. Kazalardaki âyanlar, çiftlik ve anbar sahipleri ve köylerdeki bazı mültezimler hububat satın almak üzere devlet görevlileri geldiğinde ellerinde bulunan ürünü saklamaktaydılar. Amaçları, hasat zamanında fiyatı düşen hububatı saklayıp daha sonra ortaya çıkararak piyasada fiyatın yükselmesini sağlamaktı. Çünkü İstanbul'a hububat sağlayan bölgelerde buğday arzında azalma meydana geldiğinde başkentte buğday fiyatları yükselmekte ve bu durum buğdayın taşradaki fiyatına da yansımaktaydı. Fiyatlarda meydana gelen artış zaman zaman devlet görevlileriyle hububat stokçularını karşı karşıya getirmiştir.¹¹ Stok işiyle uğraşanların; bazı zamanlarda iskelelere buğday almak için gelen devlet görevlilerine iskelelerden buğday aldırmadıkları da olmuştur. (Refik, 1935) Ayrıca stokçular, buğdayın bol olduğu zamanlarda civarlarındaki iskelelere veya başka mahallere yüksek fiyatlarla buğday nakl etmekteydiler. (BSS, nr: 737, 58b) Bu gibi kişiler ellerinde bulunan buğday ve arpayı anbarlarında ve kazdıkları kuyularda (BSS, nr: 728, 56b) veya mahzenlerde (Cevdet Belediye, nr: 5007) saklamaktaydılar. Stokçuların ellerinde hububat bulunduğu ve sakladıkları anlaşıldığında anbar ve mahzenleri mühürlenerek mahsullerinin tamamına el konulmaktaydı. (ZD, nr: 9, s. 357)

Devlet; kaçakçılık ve stokçuluk yapan kişilerin, eğer ilk defa yakalanmışlarsa, sancak idarecileri tarafından uyarılarak bir daha yapmamaları hususunda tembih edilmeleri ve isimlerinin İstanbul'a bildirilmesini istemiştir. Uyarılara rağmen kaçakçılık ve stokçuluğa devam edenler için genellikle sürgün, (Cevdet Belediye, nr: 2080) kalebentlik¹² veya kürek cezaları uygulanmıştır.¹³ Bunların yanında kaçakçılığı yapan tımar sahibiyse tımarı, rütbe sahibi ise rütbesi elinden alınmıştır. (Aynural, 2002) Bir diğ

¹¹ BOA, Zahire Defteri, nr: 19, s. 89. Bandırma, Mihaliç, Labseki ve Karabiga kadılarına gönderilen bir fermada bu iskeleler civarında mevcut kazalarda bazı muhtekir taifesinin ellerinde külliyetli miktarda arpa ve sair zahire bulunduğu halde yeni mahsul çıktığında zahirenin fiyatı düşer diye bu esnada zahirelerini anbarlarında saklamışlardır.

¹² Devletin emirlerine rağmen ellerinde bulunan hububatı devlet görevlilerine satmayan kişilerin cezalandırılacaklarına dair kayıtlara rastlamak mümkündür. Bunlardan; Mihaliç ve havalisinde elinde bulunan zahireyi vermek istemeyen Yilandilioğlu adlı kişiden zahiresi bedeliyle satın alınarak İstanbul'a gönderilmesi ve kendisinin de Sedd'ül Bahir kalesine haps edilmesi konusunda emir gelmiştir. Bkz. Yunus Köroğlu; *İstanbul'a Zahire Sevkiyatı (1794-1795)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: 2000, s. 252

¹³ Osmanlı Devleti'nde suçlulara verilen cezalar konusunda Bkz. Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebentlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları*, Sy. IV, İstanbul: 1984.

önemli tedbir ise kaçakçılık yaparken yakalanan gemi reisleri haps olunarak gemideki hububata da el konulmuştur. (Refik, 1935)

Sancaktan hububat nakliyatının yapıldığı Mihaliç ve civarında bazı stokçular ellerinde bulunan zahirelerini gerek mirî olarak (devlete) gerekse de kapan tüccarına satmak istememişlerdir. Bu nedenle, Kulaksızoğlu İbrahim, Altıntopoğlu Hacı Mustafa ve Yılandilioğlu adlı kişiler Sedd'ül Bahir kalesine haps edilmişlerdir. (Köroğlu, 2000) Devlet, yerel idarecilere durumu kontrol edebilmeleri için geniş yetkiler de vermiştir. Zira gelen fermanlarda kaçakçılıkla ilgili olarak her kim olursa olsun gerekli cezanın uygulanması istenmektedir. Kendilerinin dahi kaçakçılıkta herhangi bir ihmalleri söz konusu olduğunda devlet tarafından cezalandırılacakları da ayrıca ifade edilmiştir.

4. Sonuç

Karesi Sancağı'nın coğrafi yapısı, batısı ve kuzeyinde denize çıkış noktalarına sahip olmasından dolayı hububat kaçakçılığı için elverişli bir bölge oluşturmuştur. Sancağın batısındaki iskele ve koylardan adalara ve Avrupalı tüccara, daha içeride yer alan kazalardan da civar bölgelere hububat kaçakçılığı devam etmiştir. Devletin üreticiden hububat satın alırken uzun süren savaşlar nedeniyle uygulamış olduğu mirî fiyat, ve bunun yanında Avrupalı tüccarın talebi ve önermiş olduğu yüksek fiyatlar, kaçakçılığın ve stokçuluğun artmasında belirleyici etken olmuşlardır. Kazalarda bulunan idarecilerin ve âyanların tutumları ve bunların kontrol edilememesi devleti bu konuda başarısızlığa uğratmıştır. Devlet, içinde bulunduğu mali problemleri nedeniyle üreticiye yüksek fiyat teklif edememiş ve alınan tedbirlere rağmen hububat kaçakçılığının önüne geçememiştir.

KAYNAKLAR

- Ahmet R.(1935) *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, İstanbul: Devlet Basımevi.
- Arıkan, Zeki.(1991). "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Mallar)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul: 1991, s. 279-306.
- Aynural, Salih (2002). *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- BŞS (Balıkesir Şer'iyye Sicilleri) nr: 699, 702, 713, 728, 730, 737.
- Braudel, Fernand (1993). *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (Çev: M.Ali Kılıçbay) İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.

Cevdet Belediye, No: 2080, 5007.

Cevdet İktisat, No:1329.

Emecen, Feridun.(1989) XVI.Asrın İkinci Yarısında İstanbul ve Sarayın İaşesi İçin Batı Anadolu'dan Yapılan Sevkiyat, *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Erim, Neşe.(1984) Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sy. IV, İstanbul.

EŞS (Edremit Şer’iyye Sicilleri) 1238, 1239, 1240, 1241,1242, 1243.

Güçer, Lütfi.(1953). XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar, *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, c.13, s.79-98.

_____.(1949-1950) XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul’un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi, *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 11, s. 397-416.

Güran, Tevfik.(1998). İstanbul’un İaşesinde Devletin Rolü, *19.Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul: Eren Yayınları, s.15-42.

İnalcık, Halil.(2000). *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c.I, İstanbul: Eren Yayınları.

İlgürel, Mücteba. (2004). Hububat Kaçakçılığı, *CIEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 361-369.

Koroğlu, Yunus.(2000). *İstanbul’a Zahire Sevkiyatı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Mühimme Defteri (90) (1993). İstanbul: Türk Dünyası Vakfı Yayınları.

Mühimme Defteri, nr: 6, s. 20.

Osman Köse.(1997). *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki)*, On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Özkaya, Yücel (1985). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Öntuğ, Mustafa Murat.(2003). *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Pamuk, Şevket. (2000) *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

ZD (Zahire Defteri) nr: 9, 10, 19.